

Szubert Waldemar, *Kult Herosa Trackiego w Odessos*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 1984, t. 1, s. 205–216.

<https://doi.org/10.14746/bp.1984.1.17>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/55694>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

KULT HEROSA TRACKIEGO W ODESSOS

WALDEMAR SZUBERT

Odessos, jedno z najważniejszych miast greckich na zachodnich wybrzeżach Morza Czarnego, zostało założone przez kolonistów z Miletu w 570 roku p.n.e. najprawdopodobniej na miejscu lub w bezpośrednim pobliżu dawnego osiedla trackiego. Świadczy o tym trackie pochodzenie nazwy miasta, a także dane archeologiczne, uzyskiwane podczas prac wykopaliskowych na terenie Warny. Nawarstwiającej się przez wiele stuleci kolejne fazy osadnicze, a także rozwój urbanistyczny dzisiejszego miasta, które objęło swoim zasięgiem nie tylko tereny dawnego miasta greckiego, rzymskiego i bizantyjskiego, ale również i starożytne nekropole, utrudniają, a często uniemożliwiają prowadzenie systematycznych badań wykopaliskowych. Mimo tych trudności uzyskujemy coraz więcej cennych danych na temat różnych dziedzin życia miasta w starożytności. Coraz wyraźniej zarysowują się również niektóre bardzo skomplikowane problemy odnośnie do życia religijnego Odessos. Jeśli chodzi o tę dziedzinę badań, to w okresie ostatniego półwiecza, głównie podczas ratowniczych prac wykopaliskowych, odkryto pozostałości kilku świątyń antycznych, a także okazała i różnorodną grupę przedmiotów sakralnych, potwierdzających szerokie rozpowszechnienie w tym mieście kultu licznych bóstw z pantheonu grecko-rzymskiego i bóstw miejscowych, trackich. Do najważniejszych odkrytych dotychczas budowli sakralnych należą m. in.: fundamenty świątyni identyfikowanej jako miejsce kultu Apollina, położonej w południowo-zachodnim narożniku miasta, na wysokim morskim brzegu; około sto metrów na zachód odsłonięto świątynię Herosa Trackiego i Bendidy; w środkowej części miasta odkryto fundamenty świątyni identyfikowanej jako miejsce kultu Wielkiego Boga Odessos — Darzalosa; świątynia Asklepiosa i Hygiei jest lokalizowana koło zachodniej fasady monumentalnych term rzymskich; na resztki innej świątyni antycznej prawdopodobnie natrafiono na miejscu dzisiejszej stoczni remontowej¹.

¹ H. Škorpil, *Odesos i Varna*, Izvestija na Varnensko Arheologičesko družestvo, III, 1910, s. 12; M. Mirčev, *Za antičnite hramove v Odesos*, Izvestija na Narodnija Muzeji — Varna, III (XVIII), 1967, s. 21 - 37; G. Tončeva, *Le sanctuaire du Héros*

Wśród zabytków sakralnych z Odessos dużą grupę tworzą zabytki ściśle związane z kultem Herosa Trackiego — najważniejszego i najpowszechniej czczonego bóstwa na terenie ziem trackich. Są to pozostałości budownictwa sakralnego, jak również duża ilość przedmiotów wotywnych, przede wszystkim płyt kamiennych z reliefowymi wizerunkami tego boga. Podczas prac wykopaliskowych w południowo-zachodniej części antycznego miasta natrafiono na pozostałości okręgu kultowego Demeter, którego zasięg w kierunku północnym i wschodnim wyznaczało kilka jam (*botroi*) gdzie w starożytności składano m. in. uszkodzone i zużyte przedmioty wotywnie oraz używane w różnych obrzędach kultowych. Wśród nich były terakotowe figurki wotywnie przedstawiające siedzącą na tronie Demeter. Na podstawie tych znalezisk można przypuszczać, że sanktuarium istniało już pod koniec VI wieku p.n.e.² Odkryto tam również ruiny prostokątnej świątyni o wymiarach $4,30 \times 4,20$ m, zwróconej fasadą w kierunku południowo-zachodnim. Jej mury, zachowane do maksymalnej wysokości 2 m, były zbudowane z dużych prostokątnych bloków kamiennych. Świątynia była położona na wysokim morskim brzegu w odległości około 200 m od morza. W jej obrębie odkryto m. in. marmurowe płyty wotywnie Herosa Trackiego o przydomku Karabazmos (ryc. 1) i Bendidy — Artemidy, a także terakotowe statuetki wotywnie Demeter. Sposób budowy murów celli świątyni oraz znalezione tam przedmioty wotywnie przemawiają za tym, że została ona wzniesiona w IV wieku p.n.e.³ Ponieważ odkryto w niej wspomniane statuetki Demeter, G. Tončeva wysunęła przypuszczenie, że świątynię Herosa Trackiego i Bendidy—Artemidy wzniesiono w okresie hellenistycznym w temenosie Demeter⁴. Można również przypuszczać, że na tym miejscu jeszcze przed przybyciem Greków istniało sanktuarium trackie poświęcone bóstwom najbardziej czczonym przez ludność miejscową: Herosowi Trackiemu i Bendidzie. Po opanowaniu tych terenów przez Greków sanktuarium istniało nadal, tym bardziej, że kult tych bóstw nie był dla Greków obcy. Kult Bendidy rozpowszechniał się na macierzystych terenach greckich głównie za pośrednictwem niewolników i metojków trackich, a w V wieku p.n.e. po zawarciu sojuszu między Atenami i królestwem Odrysów osiągnął tak duże znaczenie, że został oficjalnie przyjęty w Attyce, gdzie w Pireusie wzniesiono sanktuarium tej bogini tzw. *bendidejon*, później podobne sanktuarium zbudowano także w samych Atenach. Sprawa była tym łatwiejsza, że wskutek wielu podobieństw Bendidę identyfikowano z Artemidą⁵. W okre-

Karabasmos d'Odessos, (w:) Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia 1970, s. 353 - 364.

² G. Tončeva, *Arhaični materiali ot Odesos*, IAI, XXX, 1967, s. 157 - 178.

³ Tončeva, *Le sanctuaire...*, s. 353 - 364.

⁴ Tončeva, *Arhaični...*, s. 178.

⁵ G. Kacarov, *Bendida*, Izvestija na B'lgarskoto Istoricesko družestvo, II 1906, s. 30 - 40.

Ryc. 1. Płyta wotywna Herosa Trackiego Karabazmos z sanktuarium w Odessos

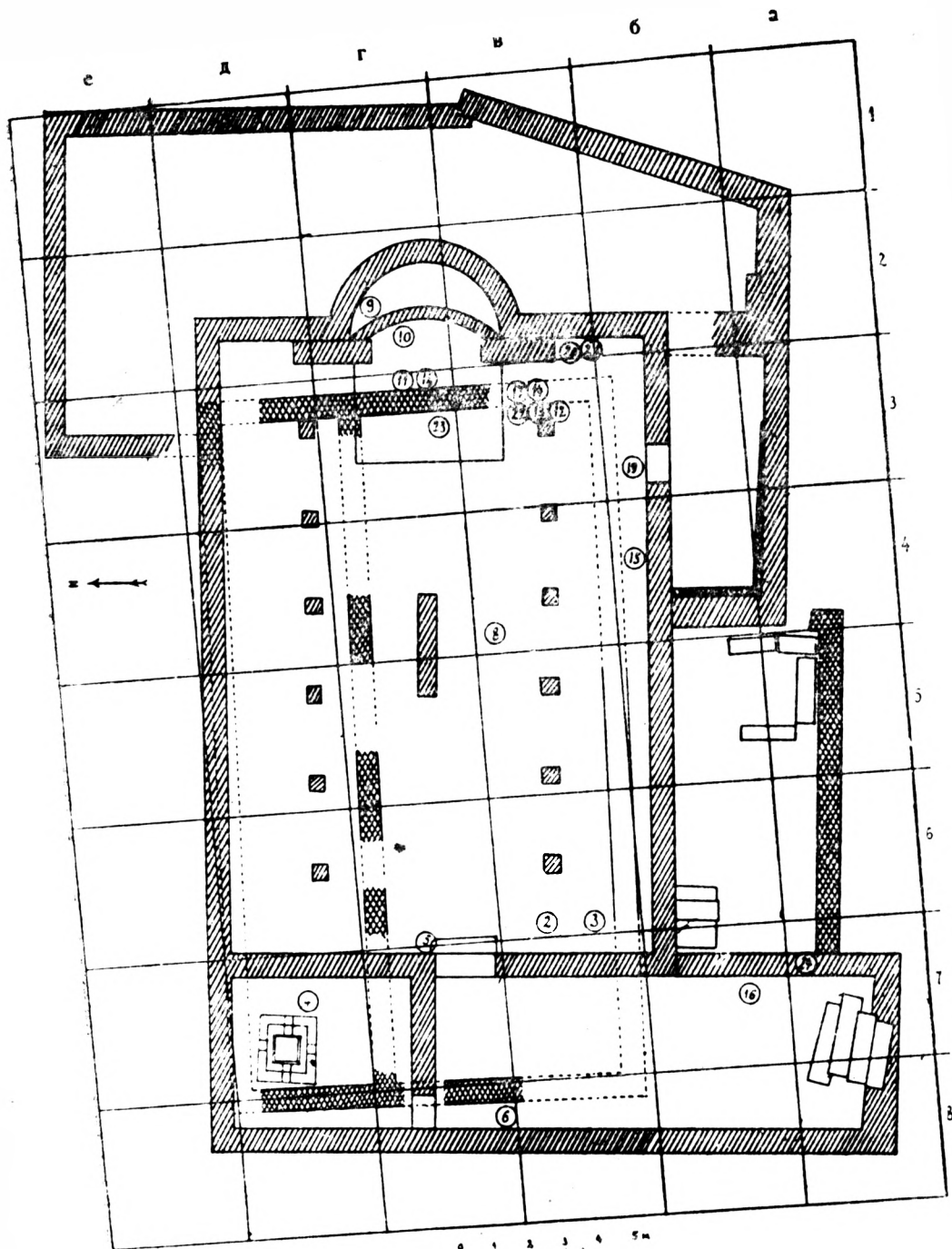
(Według: G. Tončev a, *Le sanctuaire du Héros Karabazmos d'Odessos*, (w:) *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia 1970, s. 357, ryc. 5)

sie hellenistycznym, kiedy to kult Herosa Trackiego i innych bóstw trackich osiągnął w Odessos duże znaczenie, w omawianym sanktuarium wzniesiono Herosowi Trackiemu i Bendidzie—Artemidzie świątynię murowaną, być może przez zamieszkałą w mieście ludność tracką. Sanktuarium to nie było jedynym miejscem kultu Herosa Trackiego na terenie Odessos w okresie grecko-rzymskim. W różnych częściach miasta znaleziono bowiem płyty wotywnie poświęcone temu bóstwu, z których na szczególną uwagę zasługują dwie poświęcone Herosowi Trackiemu o przydomku Manimadzios⁶. Możemy zatem przypuszczać, że w Odessos istniało sanktuarium tego bóstwa.

Mówiąc o kulcie Herosa Trackiego w Odessos należy nieco miejsca poświęcić sanktuarium, które znajdowało się poza terenem miasta, ale było ściśle związane z życiem religijnym jego mieszkańców. Jest to santuarium również Herosa Trackiego Karabazmos, które znajdowało się w odległości około 5 km na południowy zachód od Odessos, koło dzisiejszej wsi Galata. Podczas prac wykopaliskowych natrafiono tam na pozostałości osiedla trackiego. W jego północno-wschodniej części odsłonięto pozostałości dużej bazyliki chrześcijańskiej z początku V wieku (ryc. 2). Do jej budowy użyto wtórnie wiele elementów pochodzących z budowli wcześniejszych; na szczególną uwagę zasługuje duża ilość materiałów o charakterze sakralnym, pogańskim. W murach bazyliki, a przede wszystkim w jej częściowo zachowanej ceglano-kamiennej posadzce nawy głównej znaleziono 14 uszkodzonych marmurowych

⁶ G. Michailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, Sofia 1956, nr 77, 78.

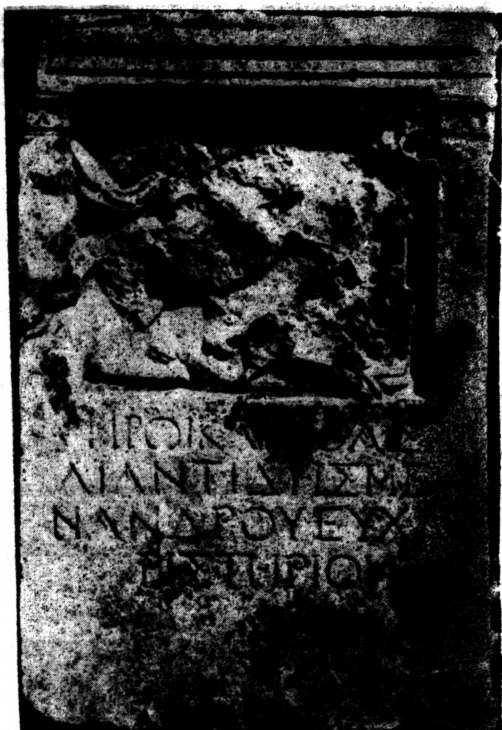
Ryc. 2. Plan bazyliki chrześcijańskiej i domniemanego sanktuarium Herosa Trakiego
Karabazmos koło Galata

(Według: M. Mirčev, Razkopki na trakijskoto selište kraj s. Galata, Izvestija na Arheologičeskoto družestvo gr. Varna, IX, 1952, s. 26)

Ryc. 3. Płyta wotywna Herosa Trackiego Karabazmos z sanktuarium koło Galata, II wiek n.e.

(Według: G. Michailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, Sofia 1956, nr 284)

reliefów Herosa Trackiego (ryc. 3 i 4) oraz wiele małych fragmentów innych reliefów wotywnych tego boga, a także duży ołtarz marmurowy. Z napisów wotywnych umieszczonych na większości płyt wynika, że były one poświęcone Herosowi Trackiemu Karabazmos. Najprawdopodobniej i podłoga naw bocznych bazyliki była wyłożona podobnymi płytami, które zostały zabrane przez miejscową ludność w czasach nowożytnych⁷. Należy zaznaczyć, że na tym miejscu przed rozpoczęciem wykopalisk znaleziono podczas prac rolnych kilka marmurowych i wapiennych reliefów Herosa Trackiego⁸.

Należało się więc spodziewać, że w okresie wcześniejszym na miejscu bazyliki chrześcijańskiej lub w jej pobliżu znajdowało się znaczne sanktuarium antyczne Herosa Trackiego Karabazmos. I rzeczywiście pod fundamentami bazyliki odsłonięto resztki murów grubości 0,68 m zbudowanych z łamanych kamieni, należących do budowli wcześniejszej, która jednak jest tak słabo zachowana, że trudno jest w pełni odtworzyć nawet jej plan. Według G. Tončevej budowla miała kształt prostokątny o długości 20 m i szerokości 12 m i była rozdzielona wzdłuż na dwa niejednakowej szerokości pomieszczenia. Tončeva sądzi, że jest to sanktuarium Herosa Trackiego z okresu hellenistycznego i jako analogie odnośnie do rzutu poziomego daje heraklejon na Tazos z III wieku p.n.e. i sanktuarium w kompleksie pałacowym w Seuthopolis, datowane na IV - III wiek p.n.e.⁹ Spośród wspomnianych 14 płyt wotywnych 3 są datowane

⁷ M. Mirčev, *Razkopki na trakijskoto saliste kraj s. Galata*, Izvestija na Varnensko Arheologičeskoto družestvo, IX, 1952, s. 1 - 28.

⁸ M. Mirčev, *Antični pametnici ot Varna i Varnensko*, Godišnik na Narodnija Muzej, VII 1943, s. 244; M. Mirčev, *Antični pametnici ot Severoiztočna B'lgarija*, IAI, XVII 1950, s. 268.

⁹ G. Tončeva, *Za datiraneto na svetilišteto kraj s. Galata*, Izvestija na Narodnija Muzej — Varna, IV (XIX), 1968, s. 22.

Ryc. 4. Płyta wotywna Herosa Trackiego Karabazinos z sanktuarium koło Galata, II wiek n.e.

(Według: G. Michailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, Sofia 1956, nr 291)

na podstawie cech stylowych reliefów na III wiek p.n.e. (dwie płyty) i na II - I wiek p.n.e. (jedna płyta)¹⁰. Znalezione tam także dwie monety bite w Odessos w IV i III wieku p.n.e. Można zatem przypuszczać, że sanktuarium to istniało już w okresie hellenistycznym, ale największy swój rozkwit przeżywało najprawdopodobniej w II i III wieku p.n.e. Jak bowiem wynika z inskrypcji umieszczonej na znalezionym tam epistylu w II wieku n.e. w sanktuarium zbudowano nową świątynię¹¹. Przypuszczalnie stara świątynia z okresu hellenistycznego uległa zniszczeniu lub z powodu wzrostu zna-

czenia sanktuarium zaistniała potrzeba wzniesienia bardziej okazałej budowli świątynnej. Z tego okresu pochodzi największa ilość płyt wotywnych znalezionych w tym sanktuarium. Na podstawie ich okazałej formy, treści wyrytych na nich napisów i wspomnianej inskrypcji na epistylu możemy przypuszczać, że nowa świątynia była zbudowana przez bogatych mieszkańców pobliskiego Odessos, z których część, sądząc po ich trackich imionach, była pochodzenia trackiego¹². Jak wynika z powyższych danych kult Herosa Trackiego w tym sanktuarium rozwijał się nieprzerwanie od okresu trackiego, poprzez hellenistyczny i rzymski, aż do czasów chrześcijańskich. Po ostatecznym zwycięstwie religii chrześcijańskiej zostało najprawdopodobniej zburzone pod koniec IV wieku. Na początku V wieku na jego ruinach wzniesiono bazylikę chrześcijańską używając do jej budowy wielu elementów z dawnego sanktuarium pogańskiego.

Na południe od Galata odkryto pozostałości innego sanktuarium Herosa Trackiego o przydomku Perkos, które, jak wynika ze znalezionych tam

¹⁰ Tončeva, *Za datiranoeto...*, s. 22 - 23.

¹¹ Mirčev, *Razkopki...*, s. 19 - 20.

¹² Ibidem, s. 21.

materiałów archeologicznych, przede wszystkim kamiennej płyty wotywniej, istniało już w okresie hellenistycznym¹³.

Wszystkie wspomniane sanktuaria Herosa Trackiego trwały również i w okresie rzymskim. Na ten okres przypada dalszy rozwój kultu tego boga w Odessos i w rejonie objętym oddziaływaniem gospodarczym i kulturalnym tego miasta. Na podstawie licznych znalezisk, głównie przedmiotów wotywnych kult Herosa Trackiego stwierdzono m. in. w Kranewo¹⁴, Trakata¹⁵, Winica¹⁶, Wladislawowo¹⁷, Ignatewo¹⁸, Ezerowo¹⁹, Beloslaw²⁰, Dolni Bliznak²¹ i innych miejscowościach, z których jednak materiały nie zostały dotychczas opublikowane. Dotyczy to na przykład skalnego sanktuarium Herosa Trackiego w pobliżu Dylgopol.

Najprawdopodobniej już w III wieku p.n.e. następuje synkretyzm Herosa Trackiego z Wielkim Bogiem Odessos, w tym czasie bowiem miasto wypuszcza emisję srebrnych tetradrachm z wyobrażeniem głowy Wielkiego Boga na awersie i całej psotaci bóstwa jako jeźdźca na koniu — na rewersie²². Kult tego bóstwa, które w życiu religijnym, a także społeczno-politycznym Odessos odgrywało bardzo ważną rolę, jest poświadczony od wczesnego okresu hellenistycznego w źródłach epigraficznych²³, archeologicznych²⁴ i numizmatycznych²⁵. Bóstwo to było identyfikowane z Dionizosem, Serapisem, a przede wszystkim z Plutonem²⁶. Niektórzy badacze przypuszczają, że już w IV wieku p.n.e. Apollon — główne bóstwo Odessos ustępuje miejsca Wielkiemu Bogowi²⁷. Ale największy rozkwit jego kultu następuje w okresie rzymskim. W 242 r. Gordian III podczas swojej podróży na Wschód najprawdopodobniej

¹³ Tončeva, *Za datirano*..., s. 25.

¹⁴ Michailov, o.c., nr 34.

¹⁵ Ibidem, nr 257.

¹⁶ Ibidem, nr 267, 268.

¹⁷ Ibidem, nr 275.

¹⁸ Ibidem, nr 279.

¹⁹ Ibidem, nr 281.

²⁰ Ibidem, nr 282.

²¹ Ibidem, nr 305 bis.

²² B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I 2, Berlin 1910, tabl. IV 13 k, 15 k; G. Tončeva, *Trakijskoto vlijane v Odesos*, *Izvestija na Arheologičeskoto družestvo gr. Varna*, X, 1956, s. 56.

²³ Michailov, o.c., nr 42, 47, 48, 49, 67, 150.

²⁴ G. Tončeva, *Prinos k'm ikonografijata na velikija bog na Odesos*, IAI, XVI 1952, s. 83 - 84; M. Mirčev, *Sbirka ot terakoti v Muzeja na gr. Varna*, *Izvestija na Arheologičeskoto družestvo na gr. Varna*, X, 1956, s. 29, ryc. 3, s. 37, ryc. 68, 69.

²⁵ Pick, o.c., 549.

²⁶ Tončeva, *Prinos*..., s. 87, 90; T. Gerasimov, *Kultovata statuja na velikija bog Darzalas v Odesos*, *Izvestija na Arheologičeskoto družestvo gr. Varna*, VIII, 1951, s. 70.

²⁷ Tončeva, *Trakijskoto vlijane*..., s. 65; Mirčev, *Za antičnite*..., s. 26.

zatrzymał się w Odessos, nadając miastu tytuł neokoros z prawem wprowadzenia kultu cesarskiego. Kult ten został wprowadzony do świątyni Wielkiego Boga²⁸. Wydarzenia te świadczą o wielkiej randze i znaczeniu kultu Wielkiego Boga w Odessos, bowiem prowincjonalne miasta rzymskie otrzymując tytuł neokoros, wznosiły dla kultu cesarskiego nową świątynię lub wprowadzały kult cesarza i jego wizerunek kultowy jako *synnaos theos* do tej świątyni w mieście, która w jego życiu religijnym odgrywała rolę najważniejszą²⁹. W okresie rzymskim Wielki Bóg otrzymuje przydomek tracki Darzalos, o czym świadczy kilka inskrypcji znalezionych na terenie miasta³⁰. Pod tym epitetem kryje się lokalne bóstwo miejscowe, zapewne Heros Tracki. O synkretyzmie Wielkiego Boga z Herosem Trackim w okresie rzymskim świadczą m. in. dwie płyty wotywnie odkryte w dzisiejszych wsiach Mogila³¹ i Ezerowo³² w okręgu warneńskim oraz statuetka z brązu znaleziona w okolicach Warny³³. Reliefy na płytach oraz statuetka przedstawiają Wielkiego Boga w schemacie ikonograficznym Herosa Trackiego, ale z głównymi atrybutami Wielkiego Boga, a mianowicie z dużym rogiem obfitości w lewej ręce i paterą w prawej. Dotychczas nie wiemy, gdzie było sanktuarium tego boga. M. Mirčev przyjmuje, że znajdowało się ono na rogu dzisiejszych ulic „Kliment” i „Odesos”, gdzie odkryto fundamenty świątyni z okresu rzymskiego³⁴. Pogląd ten wydaje się prawdopodobny, choć nie jest dostatecznie udokumentowany. Należy jednak zaznaczyć, że świątynia znajduje się poza murami greckiego Odessos, ale w samym centrum miasta rzymskiego. Nie jest zatem wykluczone, że na tym miejscu w okresie trackim znajdowało się sanktuarium Herosa Trackiego Darzalosa. Po przybyciu Greków istniało nadal poza murami Odessos. Natomiast w okresie rzymskim do sanktuarium Darzalosa został przeniesiony zapewne kult Wielkiego Boga, po utrwaleniu się synkretyzmu tych dwóch bóstw. Za takim przypuszczeniem przemawia położenie tego sanktuarium w środkowej części rzymskiego Odessos, a także fakt, że odkryta tam świątynia jest datowana na okres rzymski. Na podstawie zaś źródeł numizmatycznych można przypuszczać, że w pierwszej połowie III wieku wzniesiono Wielkiemu Bogowi — Darzalosowi świątynię. Realistyczne przedstawienie jej fasady zostało ukazane na monetach Gordiana III, pochodzących z emisji upamiętnia-

²⁸ Gerasimov, o.c., s. 66, 70, 71.

²⁹ T. Gerasimov, *Njakolko moneti i medalioni ot Filipopol*, Godišnik na Plovdiv-skata Narodna biblioteka i muzej, 1931 - 1934, s. 127, 128.

³⁰ V. Dobruski, *Materiali po arheo-ogijata na B'lgarija*, Arheologičeski Izvestija na Narodnija Muzej v Sofija, I, 1907, s. 178, 179; G. Michailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, II, Sofia 1958, nr 768.

³¹ G. Kazarov, *Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest 1938, nr 518, ryc. 265.

³² Michailov, o.c., I, nr 281

³³ Tončeva, *Trakijskoto ulijanie...*, s. 64, ryc. 16.

³⁴ Mirčev, *Za antičnite...*, s. 25 - 27, ryc. 7.

jacej nadanie miastu tytułu neokoros i zorganizowanie z tej okazji igrzysk pod nazwą Darzaleia³⁵. Podobny rozwój kultów religijnych można zaobserwować i w innych sanktuariach Mezji Dolnej i Tracji. Najlepszym przykładem jest sanktuarium Apollina Kendrisos głównego bóstwa Philippopolis (dzisiejszy Płowdiw). W okresie trackim było tam sanktuarium Herosa Trackiego Kendrisos, które prawdopodobnie po podboju macedońskim przekształciło się w ośrodek kultu Apollina Kendrisos, czyli dawnego bóstwa trackiego Kendrisos w synkretyzmie z greckim Apollinem czczonym przez ludność napływową. W okresie rzymskim do okazałej świątyni, w której stały wizerunki kultowe tych dwóch bóstw, wprowadzono kult Heliogaballa i jego wizerunek kultowy jako *synnaos theos*, po nadaniu Philippopolis przez tego cesarza tytułu neokoros³⁶.

Na podstawie zaprezentowanej podstawy źródłowej można sądzić, że kult Herosa Trackiego w Odessos nabierał coraz większego znaczenia już od wczesnego okresu hellenistycznego i był związany z tradycyjnymi trackimi miejscami kultu tego boga. Świadczą o tym wyraźnie przede wszystkim rezultaty prac wykopaliskowych w Galata i w wielu punktach Warny. Na szczególną uwagę zasługują datowane na III - I wiek p.n.e. duże płyty wotywno Herosa Trackiego z sanktuariów w Galata i Warnie. Są to bowiem najwcześniejsze tego rodzaju dary wotywno z terenu Tracji i świadczą o tym, że już w okresie hellenistycznym niektóre typowe dla Greków zwyczaje religijne przenikają do sanktuariów trackich. Przypuszczalnie te oddziaływania nawet w tym wczesnym okresie były dwustronne, gdyż dla Greków kult Bendidy — Artemidy i Herosa Trackiego nie był obcy, o czym wspomniałem wyżej. Być może, że był to jeden z ważniejszych powodów, który doprowadził do tak wczesnego synkretyzmu Herosa Trackiego z Wielkim Bogiem w IV wieku p.n.e. Za takim przypuszczeniem przemawia również fakt, że sanktuaria bóstw trackich w Odessos i jego okolicy nie tylko nie tracą na znaczeniu w okresie hellenistycznym, ale następuje dalszy ich rozwój, czego przejawem jest urbanizacja tych trackich, a raczej już tracko-greckich okręgów kultowych.

W okresie rzymskim rola kultu Herosa Trackiego na terytorium Odessos jeszcze bardziej wzrasta. Główne bóstwo miasta Wielki Bóg otrzymuje tracki przydomek Darzalos, a na darach wotywnych — płytkach i statuetkach — jest przedstawiony w schemacie ikonograficznym Herosa Trackiego. A zatem obserwujemy dalszy pogłębiający się synkretyzm tych bóstw. W sanktuariach

³⁵ Gerasimov, *Kultovata...*, s. 66, 70, 71.

³⁶ Gerasimov, *Njakolko...*, s. 127 - 128; K. Majewski, *Le sanctuaire thrace et greco-romain d'Apollon Kendrisos à Philippopolis*, Thracia, IV, 1977, s. 189 - 206; W. Szubert, *On the Depiction of Sacred Architecture on Coins from Lower Moesia and Thrace*, *Archeologia*, XXIX, 1978, s. 37 - 38, 44; W. Szubert, *On the Sanctuaries of Lower Moesia and northern Thrace*, *Archeologia*, XXVIII, 1977, s. 53.

Herosa Trackiego wznosi się nowe bardziej okazałe świątynie, na przykład w okręgu kultowym Herosa Karabazmos koło Galata. Do zbudowanej w tym okresie świątyni Wielkiego Boga — Darzalosa zostaje wprowadzony kult cesarski, co świadczy wyraźnie o bardzo dużym znaczeniu tego tracko-rzymskiego bóstwa nie tylko w życiu religijnym, ale także społeczno-politycznym miasta. Z tego okresu pochodzi także największa ilość znalezionych dotychczas darów wotywnych Herosa Trackiego z terytorium Odessos. Heros Tracki był w Odessos identyfikowany także z Apollinem, o czym świadczy inskrypcja dedykacyjna i relief na płycie marmurowej znalezionej w tym mieście³⁷.

Zaznaczający się od IV wieku p.n.e. aż do czasów rzymskich włącznie wzrost znaczenia trackich kultów religijnych w Odessos na pewno był ściśle związany z obecnością oraz rolą ludności trackiej w tym mieście. Do znalezisk potwierdzających przypuszczenie, że Odessos było założone na miejscu osiedla trackiego należy przede wszystkim tracka ceramika naczyniowa datowana na koniec VII i początek VI wieku p.n.e.³⁸ O obecności elementu trackiego w tej kolonii greckiej we wczesnych okresach jej istnienia świadczą znaleziska z nekropoli miasta, m. in. fibule typu trackiego z V wieku p.n.e. i złote ozdoby, jak na przykład naszyjniki i pectorały³⁹. Charakter tych ostatnich znalezisk przemawia za tym, że należały one do starszyny trackiej. A zatem można przypuszczać, że już w okresie klasycznym Trakowie nie tylko mieszkali w Odessos, ale niektórzy z nich odgrywali dość znaczną rolę w życiu miasta. Świadczą o tym także trackie grobowce kurhanowe odkryte koło miasta, w których znaleziono cenne przedmioty wyposażenia z IV i III wieku p.n.e. Na nekropolach miasta odsłonięto groby wyposażone w przedmioty charakterystyczne tylko dla trackiego obrządku grzebalnego⁴⁰.

W okresie rzymskim Trakowie stanowią już znaczny procent ogółu ludności Odessos. Jednakże nie chodzi tu tylko o wzrost ilościowy, z niektórych inskrypcji nagrobnych i wotywnych wynika bowiem, że Trakowie mieli duży udział w życiu społeczno-politycznym miasta. Niektórzy z nich osiągnęli wysokie godności, na przykład Marek Aureliusz Skontis, a zatem zromanizowany Trak, pełnił funkcje agoranoma, archonta i kapłana Apollina⁴¹. Należy zwrócić uwagę, że proces hellenizacji i romanizacji trackiej ludności Odessos nie był całkowity nawet w wypadku tych Traków, którzy w hierarchii społecznej zaszli bardzo wysoko. Wspomniane grobowce kurhanowe — sposób

³⁷ Michailov, o.c., I, nr 80.

³⁸ Tončeva, *Trakijskoto vlijane...*, s. 51.

³⁹ V. Mikov, *Trakijski tip fibuli*, IAI, VI, 1930 - 1931, s. 171; V. Mikov, *Trakijski nakitni predmeti ot V - IV vek pr.n.e.*, IAI, XVII, 1950, s. 146.

⁴⁰ K. Škorpil, *Mogili*, Plovdiv 1898, s. 141, ryc. 59; G. Tončeva, *Razkopkite na 5-te mogili kraj s. Galata*, Izvestija na Arheologičeskoto Družestvo gr. Varna, VIII, 1954, s. 49, 57, ryc. 104; Tončeva, *Trakijskoto vlijane...*, s. 52 - 54.

⁴¹ Michailov, o.c., I, nr 162.

chowania zmarłych charakterystyczny na tym terenie i w tym czasie tylko dla ludności trackiej — oraz znalezione w nich przedmioty wyposażenia świadczą o tym, że w okresie grecko-rzymskim Trakowie zachowali swoje dawne zwyczaje pogrzebowe⁴². Zachowują także tradycyjne ubiory i ozdoby, o czym świadczą przedmioty z wyposażenia grobów, a także przedstawienia na stelach nagrobnych⁴³. Proces hellenizacji i romanizacji tylko w pewnym stopniu objął wierzenia i religijne kulty trackie na terytorium Odessos. Trakowie nadal rozwijają kulty swoich bóstw, nadając im wysoką rangę w pantheonie najważniejszych bóstw miasta. Co więcej, zaznacza się wyraźny wpływ trackich kultów religijnych na kulty religijne grecko-rzymskie. A zatem również pewne aspekty życia religijnego na zachodnich wybrzeżach Morza Czarnego pozwalają przypuszczać, że proces hellenizacji, a następnie romanizacji Tracji był zjawiskiem bardzo złożonym i wielowarstwowym. Daje się to zaobserwować głównie w dużych miastach, będących znacznymi ośrodkami administracyjno-gospodarczymi, przede wszystkim w miastach nadczarnomorskich, dawnych koloniach greckich, zamieszkałych w długim okresie swojego rozwoju historycznego przez ludność o różnym pochodzeniu etnicznym, o różnorodnych i bogatych tradycjach kulturalnych i religijnych. Do takich właśnie miast, gdzie te problemy rysują się bardzo wyraźnie, należy Odessos.

Uniwersytet Warszawski (Warszawa)

THE CULT OF HERO OF THRACE AT ODESSOS

Summary

Among sacral monuments from Odessos (now Varna) a large part is occupied by relics closely connected with the cult of Hero of Thrace, the most important and generally worshipped deity all over Thrace. In the south-west part of the town a sanctuary of Hero of Thrace, also known as Karabazmos and Bendis-Artemis, was discovered. Votive reliefs of these deities (Fig. 1) were found in the ruins of the temple dating back to the 4th century B.C. Most probably in Odessos there was another sanctuary of Hero of Thrace with an epithet Manimadzios which is testified by two votive plates. Not far from the town, near the village of Galata, a considerable sanctuary of Hero of Thrace was situated also with an epithet Karabazmos, which existed in Hellenistic and Roman times (Fig. 2). 18 large votive reliefs of that god dating back to the period between the 3rd century B.C. to the 3rd century A.D. (Fig. 3 and 4) were discovered there. The cult of Hero of Thrace is also proved in many places near Odessos. Presumably already

⁴² H. i K. Škorpil, *Razkopki na mogili do gr. Varna*, *Izvestija na Arheologičeskoto družestvo gr. Varna*, II, 1909, s. 8; Tončeva, *Trakijskoto vlijane...*, s. 53, 56; Tončeva, *Razkopki na 5-te mogili...*, s. 57.

⁴³ Tončeva, *Trakijskoto vlijane...*, s. 57.

in the 3rd century B. C. follows the syncretism of Hero of Thrace with the Great god of Odessos who most likely became the chief deity of Odessos already in the 4th century B. C. In this town Hero of Thrace was also identified with Apollo. The odds are that the cult of Hero of Thrace in Odessos was coming into greater prominence already in the early Hellenistic period and was connected with traditional Thracian cult areas. A great number of aspects of this deity's cult testify to mutual influences of Thracian and Greco-Roman religious cults. Increasing importance of the Thracian religious cults in Odessos from the 3rd century B. C. to the 3rd century A. D. was certainly closely connected with the presence and role played by the Thracians in this town. Hence also some aspects of religious life on the western coast of the Black Sea permit to suppose that the process of Hellenization and later Romanization of Thrace was very complex.